

ПРОБЛЕМА МИЛОЗВУЧНОСТІ УКРАШСЬКОЇ МОВИ: ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Проблема милозвучності (евфонії) української мови розглядається у світлі деяких теоретичних (головним чином типологічних) спостережень і методичних рекомендацій.

Як відомо, спостерігаються певні відмінності у сприйнятті різних мов передусім їхніми носіями. Так, давні греки підкреслювали **гармонійність** своєї мови (пор. назву мови санскрит, яка буквально означає «упорядкований») на противагу невпорядкованій, начебто подібній до беззмістовного белькотання мові «варварів». Давні слов'яни підкреслювали зрозумілість своєї мови (виводячи назву *слов'яни* від *слово*) на противагу незрозумілим мовам сусідів - начебто «німич», *німців*. А баски, абхазі, ірландці, тобто носії давніх середземноморських культурних традицій, звертають увагу передусім на **складність** своєї мови на противагу іншим [1, с. 128-129].

Носії української мови вирізняють насамперед її милозвучність. «Те, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер...» [2, с. 3].

Поняття милозвучності, благозвучності, евфонії (точний давньогрецький відповідник терміна) існувало вже у Стародавній Греції. Визначний дослідник античної естетики професор О. Ф. Лосєв пише, що, зокрема, філософи-атомісти «займалися і **естетикою мови** [виділено нами.- Ю. М.] у своїх евфонічних теоріях, аналізуючи різні звуки та їх комплекси з точки зору краси їхнього звучання. При цьому гладенькість, шершавість, важкість та інші естетичні властивості слів пояснювались у них формою тих атомів, які беруть участь в утворенні звуків...» [3, с. 442].

Як слушно зазначає провідний фахівець із фонетики української мови професор Н. І. Тоцька, «поняття "милозвучність" у мовознавстві по-справжньому не визначене й не вивчене... Досі ще ніхто не виробив наукового доведення більшої чи меншої милозвучності - немилозвучності кожної окремої мови або її місця за цією ознакою в ряду мов» [2, с. 3-4]. Дослідниця формує мету - «вийти на ті об'єктивні показники, які правдоподібно забезпечують сприймання української мови як приємної, звучної, наспівної» - й низку завдань щодо вивчення милозвучності української мови:

«1) визначити конкретні фонетичні параметри, які сприяють милозвучності або її забезпечують;

2) встановити, чи однакові ці критерії для носіїв різних мов;

3) вважати милозвучність суто науковим поняттям, чи естетичним, чи тим і тим одночасно;

4) дати відповідь на питання, чи існує загальнолюдське розуміння милозвучності» [2, с. 4].

В. І. Самійленко пише: «Відомо було досі, що вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики. Наша мова (в основному своєму діалекті [таким письменник вважає полтавсько-чигиринський.- Ю. М]) має тільки чисті, виразні голосівки (vocalis) *a, e, i, u, o, y*. Глухих і невиразних голосівок, таких як, наприклад, англійські голосівки, або як німецьке *ö* або французькі *eu, un, on* і т. п., зовсім не має. Вона не любить такого поєднання шелестівок (consonans), яке тяжко вимовити... Вона має кілька засобів до урівноваження вокалізму з консонантизмом, себто кількості голосівок з шелестівками, в цілях більшої евфонічності, засобів, цілком аналогічних мові італійській. І коли не займає першого місця по евфонічності, то тільки через те, що в кількох словах,- небагатьох, але часто вживаних,- допускає негармонійне з'єднання шелестівок: *бг, пхн, ткн* - бгати, *пхнути*, *ткнути* і взагалі порушує фонетичну рівновагу в бік консонантизму трохи частіш, ніж мови італійська й іспанська» [4, с. 3].

Н. І. Тоцька підкреслює, що в українському народнопоетичному мовленні, яке найбільше зберігає національні основи української мови, голосних 45-46 %, але в літературному мовленні українська мова під різними іншомовними впливами багато в чому втратила свою вокалічність, і кількість голосних знизилася до 42 % [2, с. 5].

Евфонічність української мови, за І. Г. Черденченком, зумовлюється, зокрема, частотою вживання фонем і фонемосполучень [5, с. 199].

Евфонічність виражається у спрощенні груп приголосних (*вісник, тижня, серце*), появі вставних голосних (*огонь, вітер, рота, лева*), приставних голосних (*іржа, імла, ішов*) і приставних приголосних (*вулиця, горіх*), зникненні початкових фонем (*голка, гра, Гнат*). Крім того, «небажаний збіг важких для вимови фонемосполучень та випадкових фонемоповторень у живій вимові може бути розряджений засобами ритмічного поділу тексту, паузами, темпом мовлення» [5, с. 200]. На межі слів по можливості усувається збіг голосних і збіг приголосних [5, с. 202-215], отже, ті випадки збігів, які порушують тенденцію до рівномірності консонантів і вокалів у потоці мовлення [6].

В. А. Чабаненко вважає, що головний чинник милозвучності української мови - закон урівноваження кількості голосних і приголосних звуків у мовленнєвому потоці [7, с. 99].

«Милозвучність, обґрунтована конкретними лінгвістичними чи фізичними параметрами, стає науковим поняттям», - цілком слушно зазначає Н. І. Тоцька [8, с. 236].

Як зазначає Б. Якубський, «найлегше, музично, евфонічно звучатимуть для нас ті слова, де кількість шелестівок <приголосних> і голосівок <голосних> однакова, й вони правильно чергуються, наприклад, *полетіла, гомоніли, нерухомо, заборона* (відношення 1 : 1). Ми повинні надзвичайно пишатися тим, що в нашій українській мові силу слів збудовано власне на принципі відношення шелестівок до голосівок 1 : 1» [9, с. 15-16].

«Одним мовам надає привабливості їх грамати́чна стрункість, іншим - ясна будова слів чи своєрідна акустичність приголосних або голосних тощо. Українській мові, як здавна відзначають, краси й чарівності надає, поряд з іншими якостями, властива їй милозвучність... Чим же зумовлена милозвучність української мови? Насамперед урівноваженням приголосних і голосних звуків, відсутністю великого збігу однакових приголосних чи голосних не тільки в складі того ж самого слова, а й на межі слів. Милозвучність, або евфонія, української мови досягається природним чергуванням у ній окремих голосних та приголосних звуків...» - пише М. А. Жовтобрюх [10, с. 32].

Є підстави припускати, що тенденція української мови до врівноваження голосних і приголосних зумовлена чинниками, подібними до тих, які раніше викликали східнослов'янське повноголосся, до того - праслов'янську тенденцію до суцільного панування відкритих складів. Кардинальним для розуміння названих тен-

денцій виявляється висновок про відкритоскладовий тип мови трипільської культури, тотожний відкритоскладовому типові доіндоєвропейської мови Балкан (при тому, що трипільська культура є близькоспорідненою з давньобалканськими культурами того самого періоду).

Докладніше вивчення різноманітних аспектів проблеми милозвучності української мови на тлі подібних чи, навпаки, контрастуючих явищ інших мов здійснено автором у спеціальній праці; там само робиться спроба з'ясувати генезу явища [11].

3 теоретичних аспектів проблеми милозвучності української мови логічно впливають і ті аспекти, що стосовні до навчального процесу.

Практика проведення різноманітних практичних і семінарських занять з української мови показує, що сучасні студенти різних вищих навчальних закладів не дотримуються правил милозвучності не лише на письмі, а і в усному мовленні. Це видається з першого погляду доволі дивним, але зрештою цілком зрозумілим. На наш погляд, це спричинене передусім інтерференційним впливом норм російської мови, якій милозвучне чергування й урівноваження приголосних і голосних загалом (за певними винятками) невластиве. Засуджуючи порушення евфонії, В. І. Самійленко цілком слушно пише: «Ми тільки добре забули два-три закони урівноваження вокалізму з консонантизмом, які існують у живій мові, або постановили собі, що скоро в сусідній московській мові їх немає, то й нашій мові вони не потрібні». Адже «паралельні форми, про які я кажу, не даремно існують у народній мові, не безладно оживляються. Вони власне дають змогу рівноважити вокалізм із консонантизмом і надають живій українській мові зручності й плавкості» [4, с. 4-5].

Проблема співвідношення писемного й усного мовлення в аспекті евфонії може знайти висвітлення на матеріалі поезій Тараса Шевченка, де милозвучність - зокрема, рівномірне чергування приголосних і голосних, - виявляється якнайяскравіше [12]. Детальний аналіз Кобзаревих текстів з погляду відображення в них евфонічних рис української мови може скласти проблематику окремого спецкурсу. Частково це здійснюється автором цих рядків у процесі читання спецкурсу «Живомовні джерела української мови» в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На нашу думку, давно вже назріла необхідність розробки і включення до навчальної програми студентів-філологів спецкурсу «Евфонічні явища української мови».

1. Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури.- К., 2001.
2. Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови // Українське мовознавство.- К., 2000.- Вип. 22.
3. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Ранняя классика.- М., 1994.
4. Самійленко В. І. Дбаймо про фонетичну красу мови.- К., 1917.
5. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови.- К., 1962.
6. Розглядані проблеми плідно досліджуються й у роботах: Тимошенко П. Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови // Українська мова в школі- 1952.- № 4; Варченко І. О. Про паралелі *-ся, -сь* у дієсловах української мови // Українська мова в школі.- 1958.- № 3.- С. 59-65; Тоцька Н. І. Вокалізація приголосних у висвітленні П. Г. Житецького // Українське мовознавство.- К., 1997.- Вип.21.- С. 100-108; Денисенко Л. П. Фонетичні і словотворчі варіанти слова в говірках Нижньої Наддніпряни: Авт. дис... канд. філол. наук / 10.02.02 - українська мова; Дніпропетровський державний університет.- Дніпропетровськ, 1995.- 22 с.
7. Чабаненко В. Рец. на: Українська мова: Енциклопедія.- К., 2000.- 752 с. // Українська мова.- 2001.- № 1.
8. Тоцька Н. І. Про милозвучність української мови // Загальна та експериментальна фонетика: 36. наук. праць і матеріалів / Відп. ред. Л. Г. Скалозуб.- К., 2001.
9. Цит. за: Качуровський І. Фоніка.- Мюнхен, 1984.
10. Жовтобрюх М. А. Слово мовлене.- К., 1969.
11. Мосенкіс Ю. Л. Трипільська генеза милозвучності української мови на тлі євразійських мовотворчих процесів.- К., 2002 (у друці).
12. Мосенкіс Ю. Л. Милозвучність української мови в поетичних текстах Тараса Шевченка // Київський міжнародний університет: Вісник (Літературознавчі студії).- К., 2002.- Вип. 4.

Yu. L. Mosenkis

THE PROBLEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE EUPHONY: THEORETICAL AND METHODIC ASPECTS

The problem of the Ukrainian language euphony (mylozvuchnist' in Ukrainian) has been considered in the light of some theoretical (especially typological) observations and methodic recommendations.